ANTONOMAZIYA VA PERIFRAZANING LISONIY-SEMANTIK DIFFERENSIAL BELGILARI: PROPRIALIZATSIYA HAMDA APELLATIVATSIYA BOSQICHLARI

Matkarimova Ozoda Rustam qizi
Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Kirish va Mavzuning Dolzarbligi

Zamonaviy sematika, stilistika va kognitiv tilshunoslikda lisoniy birliklarning ma’no ko‘chish mexanizmlari, xususan, atoqli otlar (*proprial qatlam*) va turdosh otlar (*appellativ qatlam*) o‘rtasidagi semantik-funksional transformatsiyalarni tadqiq etish muhim o‘rin tutadi. Badiiy, publisistik hamda maishiy diskursda fikrni ekspressiv-obrazli, kognitiv-sig‘imdor va estetik ta’sirchan ifodalashning qudratli vositalaridan biri bu antonomaziya va perifrazadir.

Odatda uslubshunoslik va semantikada antonomaziya va perifraza o‘zaro yaqin troplar sifatida bir jinsli hodisa kabi talqin etilsa-da, ularning lisoniy-semantik tabiati, shakllanish yo‘nalishi hamda proprializatsiya (turdosh otning atoqli otga o‘tishi) va apellativatsiya (atoqli otning turdosh otga ko‘chishi) jarayonlaridagi kognitiv vektori keskin farq qiladi. Ushbu ikki stilistik va semantik hodisaning lisoniy-semantik differensial belgilarini va ularning lisoniy maqomini o‘zbek hamda ingliz tillari materiali asosida tizimli-chog‘ishtirma tadqiq etish tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biridir (Begmatov, 1998; Superanskaya, 1973; Galperin, 1981).

Tadqiqotning Maqsadi va Metodologiyasi

Tadqiqotning asosiy maqsadi — antonomaziya va perifrazaning lisoniy-semantik va kognitiv-pragmatik differensial belgilarini aniqlash, ularning proprializatsiya hamda apellativatsiya bosqichlaridagi semantik transformatsiya yo‘nalishlarini o‘zbek va ingliz tillari misolida chog‘ishtirma-tizimli yoritib berishdan iborat.

Tadqiqot materiali sifatida o‘zbek va ingliz klassik hamda zamonaviy badiiy adabiyoti vakillarining (A. Navoiy, A. Qodiriy, O. Yoqubov hamda W. Shakespeare, C. Dickens, O. Henry) asarlaridan, shuningdek, publisistik va siyosiy diskurs materiallaridan tasodifiy kross-seksional tanlov yo‘li bilan ajratib olingan 160 dan ortiq antonomazik va perifrastik birliklar hamda kontekstual namunalar xizmat qildi.

Metodologik majmua:

Semantik-Komponentli Tahlil Metodi: Birliklarning denotativ, konnotativ va kognitiv-semanik tarkibi o‘rganildi.

Chog‘ishtirma-Struktural Metod: Antonomaziya va perifrazaning o‘zbek va ingliz tillaridagi derivatsion va sintaktik shakllanish modellarining differensial jihatlari aniqlandi.

Kognitiv-Pragmatik Tahlil Metodi: Birliklarning lisoniy xotirada faollashuvi hamda proprializatsiya va apellativatsiya bosqichlaridagi ma’no transformatsiyalari baholandi.

Asosiy Natijalar va Tahlil

1. Antonomaziyaning Lisoniy-Semantik Tabiati va Apellativatsiya Bosqichi

Antonomaziya (*yunoncha antonomasia — "boshqa nom bilan atash"*) — bu atoqli otning ma’lum bir xarakter-xususiyat, sifat yoki konnotativ invariant

asosida turdosh ot sifatida yoki boshqa shaxs/obyektga nisbatan metaforik/metonimik qo‘llanilishi hodisasidir.

Antonomaziyaning **asosiy kognitiv-semantik vektori APELLATIVATSIYA** (proprial birlikning appellativlashuvi) yo‘nalishi bo‘yicha amalga oshadi:

Inson xarakteri va ma’naviy-axloqiy tiplarning apellativlashuvi:

O‘zbek tilida: Majnun (oshiqlik va devonalik simvoli), Donishmand Luqmon (tabobat va donolik), Qorun (baxillik va boylikka berilish), Xo‘ja Nasriddin / Afandi (topqirlik va yumor).

Kontekstual misol: "Orangizdagi *Qorunlarga* ayting, etak-etak boyligini qabrga olib keta olmaydi." (Bu o‘rinda *Qorun* atoqli oti apellativatsiyaga uchrab, "baxil va boylik ketidan quvuvchi inson" umumlashgan turdosh ma’nosini ifodalaydi).

Ingliz tilida: Romeo (ashaddiy oshiq), Shylock (shafqatsiz sudxor), Scrooge (pasis va ziqna inson), Sherlock (topqir va ayg‘oqchi).

Kontekstual misol: "Don't be such a *Scrooge* during the holidays!" (Bu yerda *Scrooge* atoqli ismi apellativatsiyalashib, "ziqna va xasis kishi" denotativ ma’nosini anglatmoqda).

Grammatik va Orfoografik Oqibatlar: Antonomaziya jarayonida apellativatsiya darajasi chuqurlashgani sari atoqli ot o‘zining bosh harf bilan yozilish statusini yo‘qotib, to‘liq turdosh otga (masalan: *amper, volt, hooligan, boycott, siluet*) aylanishi mumkin.

2. Perifrazaning Lisoniy-Semantik Tabiati va Proprializatsiya Bosqichi

Perifraza (*yunoncha periphrasis — "boshqacha so‘zlash, deskriptiv ifodalash"*) — bu shaxs, narsa, voqea yoki hodisaning to‘g‘ridan-to‘g‘ri

nomini aytmasdan, uning eng muhim, xarakterli belgi-xususiyatlarini deskriptiv (tasviriylik) birikma yoki ibora vositasida almashtirib ifodalashidir.

Perifrazaning **asosiy kognitiv-semantik vektori PROPRIALIZATSIYA** (appelyativ so‘z/birikmalarning xos nom va ikkilamchi identifikator darajasiga ko‘tarilishi) yo‘nalishi bo‘yicha kechadi:

Tasviriylik va Ikkilamchi Identifikatsiya:

O‘zbek tilida: G‘azal mülkining sultoni (Alisher Navoiy), *Sharq gavhari* (Samarqand), *Oq oltin* (Paxta), *Sahro kemasi* (Tuya), *Tibbiyot otasi* (Ibn Sino).

Semantik mexanizm: Appellativ birikma o‘zining birlamchi tavsifiy ma’nosidan uzoqlashib, muayyan bitta xos shaxs yoki obyektni belgilovchi tayyor nominativ-proprial kodga tozalanadi.

Ingliz tilida: The Iron Lady (Margaret Thatcher), *The Big Apple* (New York City), *The Swan of Avon* (William Shakespeare), *The King of Pop* (Michael Jackson).

Semantik mexanizm: The Iron Lady apellativ-sifatlovchi birikmasi deskriptiv perifraza sifatida shakllanib, vaqt o‘tishi bilan proprializatsiyalashgan ikkilamchi antroponimik maqomni kasb etgan.

3. Antonomaziya va Perifrazaning Differensial Belgilari Tahlili

Antonomaziya va perifraza o‘rtasidagi tub lisoniy-semantik tafovutlar quyidagi koordinatada aniq namoyon bo‘ladi:

Lisoniy Manba (Source Domain): Antonomaziyada lisoniy manba har doim **atoqli ot** (*proprial birlik*) hisoblanadi. Perifrazada esa lisoniy manba ko‘pincha **turdosh otlar va ularning birikmasidan** (*appellativ so‘z birikmasi*) iborat bo‘ladi.

Derivatsion Yo‘nalish: Antonomaziya **apellativatsiya** mexanizmiga tayanadi. Perifraza esa **proprializatsiya** mexanizmiga tayanadi.

Struktur-Sintaktik Tuzilish: Antonomaziya aksariyat hollarda monoleksemic (bitta so‘z) ko‘rinishida namoyon bo‘ladi (*Romeo, Majnun*). Perifraza esa har doim polileksemic (kamida ikki so‘zli sintaktik birikma) shaklda bo‘ladi (*G‘azal mülkining sultoni, The Big Apple*).

Chog‘ishtirma-Lisoniy Differensial Jadval

Differensial Mezonlar	**Antonomaziya (Antonomasia)**	**Perifraza (Periphrasis)**
Birlamchi lisoniy status	Atoqli ot (*Proprial birlik*)	Turdosh ot yoki birikma (*Appellativ*)
Semantik jarayon yo‘nalishi	**Apellativatsiya**	**Proprializatsiya**
Struktur tuzilishi	Asosan monoleksemic (bir so‘zli)	Har doim polileksemic (sintaktik birikma)
Kognitiv-semantik funksiyasi	Obrazli taqqoslash, tipologiya va emotsional baho	Deskriptiv identifikatsiya, uslubiy almashinuv hamda evfemiya

O‘zbek tilidagi namunasi	*O‘zimizning Luqmoni hakim* (Apellativatsiya)	*G‘azal mülkining sultoni* (Proprializatsiya)
Ingliz tilidagi namunasi	*He proved to be a Judas* (Apellativatsiya)	*The Iron Lady / The Big Apple* (Proprializatsiya)

Xulosa va Amaliy Tavsiyalar

Antonomaziya va perifrazaning lisoniy-semantik va kognitiv xususiyatlarini chog‘ishtirma tahlil qilish natijasida quyidagi ilmiy-amaliy xulosalarga kelindi:

Antonomaziya va perifraza bir-birini takrorlovchi oddiy troplar emas, balki semantik vektor yo‘nalishi bo‘yicha qarama-qarshi o‘qqa ega bo‘lgan murakkab kognitiv-stilistik hodisalardir. Antonomaziya atoqli otlarning apellativatsiyalashuvi orqali turdosh tushuncha va tiplarni yaratishga xizmat qilsa, perifraza apellativ birikmalarning proprializatsiyalashuvi orqali ikkilamchi deskriptiv xos nomlarni hosil qiladi.

O‘zbek lingvomadaniyatida perifrazalarda poetik-metaphorik hamda ma’naviy-ehtiromiy konnotatsiyalar (*G‘azal mulkining sultoni, Sharq gavhari*) ustunlik qilsa, ingliz lingvomadaniyatida unumdor perifraza va antonomaziyalar ko‘proq tarixiy-siyosiy, ijtimoiy-sotsial hamda ommaviy axborot diskursiga (*The Iron Lady, Big Apple, Scrooge*) tayanadi.

Tadqiqot xulosalari va aniqlangan differensial mezonlar leksikologiya, stilistika, sematika, chog‘ishtirma tilshunoslik hamda badiiy tarjima

amaliyotida milliy-madaniy bo‘yoqqa ega bo‘lgan perifrastik va antonomazik birliklarni ekvivalent ko‘chirishda muhim uslubiy ko’makchi bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. **Begmatov E.** O‘zbek tili antroponimikasi. – Toshkent: Fan, 1998. – 208 b.
2. **Uluqov N.** O‘zbek tili onomastikasi uslubiy qo‘llanma. – Namangan: NamDU, 2008. – 120 b.
3. **Narzullayeva S. S.** O‘zbek ergonimlarining lingvokulturolojik va pragmatik xususiyatlari. Filol. fan. b. falsafa dokt. (PhD) diss... avtoref. – Farg‘ona, 2021. – 52 b.
4. **Saparbaeva Gulandam Masharipovna and Norboyeva Shukurjon Haytbayevna.** "Developing Intercultural Communication Skills Through Teaching Translation." *European Scholar Journal* 2.5: 65-68.
5. **Shukurjon, Norboyeva.** "Some facts about professional lexis in Khorezm region." *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences* 5-6 (2015): 115-117.
6. **Суперанская А. В.** Общая теория имени собственного. – Москва: Наука, 1973. – 366 с.
7. **Гальперин И. Р.** Стилистика английского языка. – Москва: Высшая школа, 1981. – 316 с.
8. **Room A.** Dictionary of Trade Name Origins. – London: Routledge & Kegan Paul, 1982. – 196 p.
9. **Crystal D.** English as a Global Language. 2nd edition. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 212 p.